

ken ett lärodokument och som sådant något mer och något annat än ett inspirationsmaterial. Samtidigt måste också Svenska kyrkan arbeta med vad av gudstjänstlivet som regleras av kyrkohandboken och vad som är upp till den lokala församlingens beslut.

Motstånd och förvandling ger tänkvärda perspektiv på det arbete med gudstjänsten som nu pågår i flera kyrkor. Det jag särskilt tar med mig är hur relationen mellan å ena sidan individens behov och fromhet och å andra sidan en gemensam ordning för gudstjänsten är något som vi rakt genom olika kyrkotraditioner behöver arbeta med och förhålla oss till. Utmaningen att ta maktfrågorna på allvar i kyrkohandboksarbetet stannar kvar i mig efter läsningen. Rikedomen i en lång tradition av bön där gudstjänstens giltighet inte är beroende av individens känslor framträder också. Just för att inte allt passar mig perfekt i ögonblicket finns utrymme för växt och förvandling.

Lena Sjöstrand,
TD, domkyrkokaplan i Lund

Christian Joppke, *Den sekulära staten under belägring. Religion och politik i Europa och USA*. Göteborg: Daidalos, 2015. 310 sid.

Christian Joppke är en tysk politisk sociolog och statsvetare med en doktorsexamen i sociologi från Berkeley (1989) och numera professor och ordförande i allmän sociologi vid universitetet i Bern, Schweiz. Han har haft tjänster vid tyska, amerikanska och kanadensiska universitet och har tidigare bland annat publicerat *Legal Integration of Islam: A Transatlantic Comparison* (2013), *Citizenship and Immigration* (2010), *Veil: Mirror of Identity* (2009) och *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State* (2005). Han är bland de mest citerade författarna inom området invandring. I huvudsak är han en kritiker av multikulturalism och beskriver sig själv som "en reaktionär liberal".

I sin senaste bok *Den sekulära staten under belägring. Religion och politik i Europa och USA* tar han sig an förhållandet mellan två svårseparerade och svårdefinierade fenomen – religion och politik – ur ett historiskt och institutionellt perspektiv med dubbelt fokus på Västeuropa och Nordamerika, kristendom och islam.

Ämnesvalet är en frukt av hans mångåriga studier av nationalstaten och dess samtida omvandling i väst, inte minst i relation till migration och mångkultur. Joppke skiljer mellan religion som organisationsprincip och aktör. Religion är både en strukturell kraft som format den moderna världen som kanske ingen annan och en kraft som reser anspråk inom denna värld. Han säger att på den strukturella sidan har kristendomen format det politiska livet, inklusive partisystemet, of-

fentliga institutioner och nationella identiteter på djupgående, men ändå ofta förbisedda, sätt.

Han hämtar stöd för sin tes från den inte helt kände tyske statsrättsteoretikern Carl Schmitt (1888–1985), som hävdade att vårt politiska grundlexikon till stor del består av sekulariserade teologiska begrepp och Alexis de Tocqueville (1805–1859), som skildrat religionens strukturerande kraft genom historien. Han citerar Tocquevilles klassiska *De la démocratie en Amérique* (Om demokratin i Amerika) – som utkom i två delar 1835 och 1840 – där den franske statsvetaren och historikern beskriver skillnaden mellan de europeiska statsstaterna och Amerikas Förenta Stater med avseende på förhållandet mellan religion och stat och understryker religionens normskapande kraft:

Det finns knappast någon mänsklig handling, hur personlig den än antas vara, som inte har sitt ursprung i en mycket allmän föreställning som människor gjort sig om Gud, om hans förhållande till människosläktet, om sin själs natur och om sina förpliktelser gentemot sina medmänniskor. Dessa idéer är oundvikligen den gemensamma källan till allt övrigt. (s. 8)

I ljuset av den sekularisering som ägt rum sedan upplysningstiden, kan man dock observera hur religionens normskapande karaktär i Europa ersatts av naturrättsliga resonemang om demokrati och mänskliga rättigheter. Trenden i många muslimska länder är den motsatta och man ska inte underskatta betydelsen av "religionens återkomst" i den postsekulära västvärlden. I dag råder olika förhållanden mellan statsmakterna och religionerna som aktörer. Joppke har mycket intressant att berätta om detta.

I första kapitlet ges en kortfattad genomgång av "Religion i samhälls- och statsteorin". Kapitlets centrum utgörs av en diskussion om de två mest inflytelserika sociologerna Émile Durkheim (1858–1917) och Max Weber (1864–1920), som båda lämnat väsentliga bidrag till religionssociologin. Durkheims funktionalistiska och Webers substantiella religionsbegrepp är radikalt olika. Den första koncentrerar sig på vad religion gör och den andra på vad religion är. De har fortsatt att debatteras och utöva inflytande på dagens forskning.

Det andra kapitlet behandlar den för det samhällsvetenskapliga studiet av religion centrala termen "sekularisering" som kan ges mycket olika betydelser. Joppke hävdar att *sekularism* (sekulariseringens effekter) är en förutsättning för en liberal demokratisk stat och att den förverkligats genom en slumpartad historisk process med den latinska kristendomen i en nyckelroll. Utan kristendomen skulle vi inte leva i en sekulär tid enligt Joppke.

I kapitel tre och fyra lämnar författaren religion som struktureringsprincip och tar upp religion som aktör i

sekulariserade miljöer. Den underliggande tesen för dessa kapitel är att den kristna högern i dagens USA är vad islam är i Europa: Den stora ”utmaningen mot den sekulära staten” på varsin sida av Atlanten.

I det avslutande kapitlet ”Islam och kristendom i den sekulära staten” knyter författaren ihop trådarna i jämförelsen mellan kristendom och islam i sekulära miljöer med en undersökning av hur två nyckelsymboler – det kristna krucifixet och den islamiska slöjan – har behandlats i det europeiska och det amerikanska rättssystemet. Här finns två centrala frågeställningar: Till vilken grad kan religionen inkluderas eller exkluderas i den offentliga sfären? Kan olika religioner behandlas olika i detta avseende?

Boken är intressant inte minst tack vare författarens medvetenhet om hur svårt det är att på ett vetenskapligt övertygande sätt tala om religion som beroende och oberoende variabel, grader av religiositet och den roll religion spelar i ett komplicerat orsakssammanhang.

Stefan Andersson,
FD, Lund

Hans-Josef Klauck et al. (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 3. Athena–Birkat ha-Minim. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2011. 1223 sp.

Hans-Josef Klauck et al. (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 4. Birsha–Chariot of Fire. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2012. 1198 sp.

Jag har tidigare, i STK 87 (2011), 132–133, utförligt presenterat *Encyclopedia of the Bible and Its Reception* (EBR), det senaste stora internationella lexikonet inom bibelforskningens område, med tanke på dess bakgrund, dess omfattande medarbetarstab och dess uppläggning. Här vill jag fortsätta att recensera band tre och fyra av det nya lexikonet med en inriktning på EBR som ett nytt *exegetiskt* bibelverk av vanligt slag.

Förlaget Walter de Gruyter räknade i starten med att ge ut lexikonet under en tioårsperiod. Den första volymen kom 2009, den trettonde volymen kom i september 2016. Det blir cirka två volymer per år. Nitton volymer återstår enligt tidigare presentation av uppslagsverket. Samtidigt har förlaget startat en monografiserie i ämnet, *Studies of the Bible and Its Reception* (SBR), och en tidskrift, *Journal of the Bible and Its Reception* (JBR), båda med inriktning på ”the study of the reception of the Bible in terms of both methodology and content”. Fem volymer har utkommit i SBR, 2013 och 2015, och JBR började komma 2014 med planerat två nummer varje år. Både förlaget och

läsarna är att lyckönska till denna spännande satsning på ett alltmer viktigt område inom bibelforskningen.

Artikelförfattarna växlar något i de olika volymerna. Exegetiska bidrag från Norden är fortfarande få, i band tre Lars Hartman, Knud Jeppesen och Corinna Körting (då verksam vid Universitetet i Oslo) med varsin artikel. Många av de musikaliska bidragen är signerade av danskar. I Editorial Board med sina drygt fyrtio personer återfinns en dansk, Nils Holger Petersen (musik) och en finsk, Martti Nissinen (Främre Orienten). Göran Larsson, Göteborg, har skrivit flera artiklar i band fyra.

Jag har jämfört de exegetiska uppslagsorden i band tre och fyra med *Anchor Bible Dictionary* (ABD) från 1992 och funnit att alla med något undantag finns med i EBR. Men det finns många nya uppslagsord. (Siffror inom parentes i det följande anger volym, det vill säga ungefär antal spalter; kursiverade siffror markerar exegetiska spalter.) Baldness (19), Barreness (7), Beauty (34), Beggar, Begging (6), Behemoth (9), Belshazzar (10), Boats and Ships (8), Boldness (6), Book (21) och Breasts and Wounds (8). Birth, Birth Narratives, Birthright, Birthstool får sammanlagt över 60 spalter, Unleavened Bread, Bread of Life, Bread of the Presence och Bread Stamp 29 spalter. Ibland hänvisar ABD till översiktsartiklar där EBR har större enskilda artiklar, till exempel i fråga om Blasphemy (32), Feast of Booth (13), Bride (33) och Bridegroom (20).

Vid många tillfällen förklaras val av uppslagsord och volym mest av den betydelse som ämnets reception har, till exempel Bear (6+19), Beast (7+13), Betray, Betrayal (3+16), Blasphemy (13+19), Blindness (8+19), Burning Bush (2+13), Cannibalism (2+8) och Celibacy (3+9). Flera exegetiska artiklar är betydligt längre i EBR: Babylonia (42), Blood (35), Brother, Brotherhood (29) och så vidare. Generellt får judiskt och grekiskt-romerskt material en större plats i EBR medan ABD ibland är mer intresserad av arkeologiskt material. Även islam blir ofta särskilt uppmärksam.

De exegetiska bidragen i volym tre och fyra är sakliga och välskrivna så långt jag har hunnit pröva dem. Den teologiskt tyngsta artikeln är Atonement (42). Den exegetiska framställningen omfattar 18 spalter. Sedan följer avsnitt om judendomen (10), om kristendomen (10), om islam (1) och om litteratur och musik (3). Christian A. Eberhart (professor vid The Lutheran Seminary i Saskatoon, Kanada), som gav ut en bok i ämnet 2002, redovisar klart och utförligt de många ord för *atonement* som används i Gamla och Nya testamentet och visar att det inte finns ”a single dominant atonement image” i Bibeln. Även om temat inte är så framträdande i fornkyrkan skulle jag vilja veta mer om de latinska fäderna. De nämns nästan inte i den stora artikeln.

Det är svårt att bedöma balansen mellan det exegetiska och det receptionshistoriska i EBR. Ibland tycker jag att Eric Ziolkowski, huvudansvarig för det recept-